

- ¹ *Владимирский-Будданов М. Ф.* Обзор истории русского права. – Ростов н-Д., 1995. – С. 404.
- ² *Греков Б. Д.* Киевская Русь. – С. 87; *Щапов Я. Н.* Церковь в системе государственной власти Древней Руси // Древнерусское государство и его международное значение. – М., 1965. – С. 339; Брак и семья в Древней Руси // Вопросы истории. 1970. – № 10.
- ³ *Владимирский-Будданов М. Ф.* Вказана праця. – С. 402.
- ⁴ Там само. – С. 406.
- ⁵ *Момотов В. В.* Формирование Русского средневекового права IX-XIV вв. – М., 2003. – С. 153.
- ⁶ Там само. – С. 155.
- ⁷ Повесть временных лет. / Под ред. В. П. Адриановой-Перетц. Ч. I. – М., 1950. – С. 14.
- ⁸ Там само. – С. 29.
- ⁹ *Момотов В. В.* Вказана праця. – С. 157.
- ¹⁰ *Загоревский А.* О разводе по русскому праву. Харьков, 1884. – С. 10.
- ¹¹ *Смирнов А.* Очерки семейных отношений по обычному праву русского народа. – М., 1878. – С. 209.
- ¹² *Филарет (Дроздов).* Пространный Христианский Катехизис. – М., 1995. – С. 187.
- ¹³ Новый Завет. Видання Волинської єпархії УПЦ. – Луцьк, 2005. – С. 79.
- ¹⁴ *Иларион (Алфеев)* иеромонах. Учителя и отцы Церкви III в. – М., 1999. – С. 208.
- ¹⁵ *Кормчая. (Номоканон).* – СПб., 2004. – Гл.51. – С. 1155.
- ¹⁶ *Макарий (Булгаков)* Митрополит. История Русской Церкви. – М., 1995. – Т. 2. – С. 85.
- ¹⁷ Там само. – С. 93.
- ¹⁸ *Пушкарёва Н. Л.* Женщины Древней Руси. – М., 1989. – С. 158.
- ¹⁹ З устату Володимира Всеволодовича, текст якого поміщений в: «Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов». – Москва: Из-во «Языки русской культуры», 2000. – С. 493-507.
- ²⁰ Там само. – С. 176.
- ²¹ Там само. – С. 198.
- ²² Цит. по: *Евдокимов П.* Православие. – М.: ББИ, 2000. – С. 418.

Резюме

Дана стаття є спробою розкрити зміст та значення інституту сім'ї, зокрема шлюбу на Русі в язичеський та ранньохристиянській періоди. На основі звичаєвого права та історично-правових пам'яток державного і церковного права показані основні засади, особливості та відмінності формування шлюбів в Київській Русі до і після прийняття християнства.

Ключові слова: сім'я, шлюб, звичаєве право, церковне законодавство, Сформи та умови укладення шлюбу.

Резюме

Данная статья является попыткой раскрыть содержание и значение института семьи, в частности брака на Руси в языческий и раннехристианский периоды. На основе обычного права и историческо-правовых памятников государственного и церковного права показаны основные принципы, особенности и отличия формирования браков в Киевской Руси до и после принятия христианства.

Ключевые слова: семья, брак, обычное право, церковное законодательство, формы и условия заключения брака.

Summary

This article is an attempt to reveal maintenance and value of the family institute, in particular of the marriage in Rus in heathen and early Christian periods. On the basis of common law and historically-legal sights – basic principles of constitutional and church law, features and differences of marriages forming, are shown in Kyiv Rus before and after accepting Christianity.

Key words: family, marriage, common law, Church legislation, forms and conditions of marriage.

Отримано 24.09. 2010

О. М. БОЛСУНОВА

Оксана Мілетіївна Болсунова, здобувач Київського університету права НАН України

СУТНІСТНІ ЗАСАДИ ПРИНЦИПІВ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Проблематика юридичної відповідальності традиційно є однією з ключових у правовій науці, що не втрачає своєї актуальності й нині. Варто зазначити, що в сучасних умовах розвитку державності до питань юридичної відповідальності значно зростає інтерес як серед науковців, так і серед юристів – практиків, що пояснюється особливостями сучасної соціально-економічної ситуації в Україні, яка характеризується усе-сторонніми змінами у суспільному житті в цілому та у правовій сфері особливо. Ключовим питанням

функціонування будь-якого юридичного інституту є проблематика принципів їх функціонування, що надає змогу встановити вихідні засади здійснення будь-якої юридично значимої діяльності. Тому окремо необхідно встановити специфіку принципів юридичної відповідальності як вихідних засад функціонування цього юридичного інституту з метою забезпечення режиму законності та правопорядку у суспільстві. Вивчення питань сутності принципів юридичної відповідальності надасть змогу обґрунтувати самостійність принципів та забезпечить створення методологічного підґрунтя для вироблення та обґрунтування шляхів вдосконалення юридичної відповідальності.

Необхідність наукового дослідження поняття та сутності принципів юридичної відповідальності пояснюється тим, що:

- по-перше, виокремлення феноменологічних засад юридичної відповідальності, насамперед, визначається вихідними ідеями і засадами, на яких базується юридична відповідальність;
- по-друге, особливим значенням принципів для реалізації будь-якого юридичного інституту;
- по-третє, вивчення процедури реалізації юридичної відповідальності неможливе без встановлення її принципів як вихідних основ реалізації.

Тому об'єктом цієї наукової роботи будуть питання сутності принципів юридичної відповідальності як методологічної основи її здійснення. В межах цієї роботи ми спробуємо: на підставі аналізу поглядів вчених щодо поняття принципів юридичної відповідальності встановити специфіку їх категоріального розуміння та охарактеризувати їх ознаки; обґрунтувати авторське розуміння принципів юридичної відповідальності; з'ясувати особливості сутності юридичної відповідальності та розкрити аспекти сутнісного розуміння принципів юридичної відповідальності;

В юридичній літературі погляди вчених щодо поняття та сутності принципів юридичної відповідальності мають досить різновекторний та неоднозначний характер розуміння, що потребує їх відповідного переосмислення та узагальнення. Це надасть змогу встановити загальні понятійні закономірності принципів юридичної відповідальності, на підставі чого можливо буде виокремити їх ознаки та аспекти сутності. Для досягнення поставленої мети ми застосуємо методи аналізу та синтезу, а також спеціально-юридичний метод наукового дослідження.

В юридичній літературі принципи юридичної відповідальності як самостійна юридична категорія та явище мають досить епізодичний характер розгляду та характеристики, що, на нашу думку, є невиправданим та таким, що не відображає в повній мірі принципове значення принципів юридичної відповідальності як основних засад її функціонування та реалізації. Юридична відповідальність як ключовий інститут забезпечення правопорядку і законності в державі та суспільстві, пов'язана із діяльністю відповідних владних органів держави, має процедурний правовий характер реалізації та потребує належного рівня забезпечення й гарантування. Забезпечення якості та ефективності засобів юридичної відповідальності покладається на систему принципів юридичної відповідальності, котрі можливо визначити як систему загальних ідей, засад, правил та умов, які мають загальнообов'язковий характер та на яких засновується дієвість юридичної відповідальності.

Вченими поняття та сутність принципів у цілому визначається як сукупність загальних ідей, які визначають сутність того або іншого явища та його призначення у суспільстві. Вони відображають закономірності того чи іншого явища та являють собою найбільш загальні норми, що поширюються на всіх суб'єктів¹. Значеними вченими сутність принципів розкривається в загальному вигляді, що відображають закономірності будь-яких державно-правових інституцій, не виокремлюючи їх специфіки. Іншими вченими наголошується на тому, що сутність принципів виявляється у системі факторів, які зумовлюють розвиток того або іншого явища. Зокрема наголошується на тому, що сутність принципів як загальних закономірностей того або іншого юридичного явища розкривається через фактори, які визначають вид і зміст явища або предмету; фактори, що надають можливість забезпечити єдність процесуальної реалізації явища або предмету; фактори, що визначають рівень досконалості форми явища або предмету². З огляду на такий підхід до розуміння принципів, можливо наголосити, що сутність і зміст принципів юридичної відповідальності визначається як вплив соціальних факторів, що визначають особливості інституту юридичної відповідальності.

Автор дисертаційного дослідження феноменології принципів права А. М. Колодій у своїй роботі наголошує на тому, що принципи в цілому являють собою «відправні ідеї буття, які відображають найважливіші підвалини і закономірності, є сутністю і утворюють риси того або іншого явища, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю»³. Окрім того, сутність та зміст принципів розглядаються також як особливе соціальне явище, виникнення яких зумовлюється потребами суспільства, окрім того в них відображаються закономірності суспільного життя⁴, як «сукупність керівних ідей, фундаментальних основ, основних правил, що охоплюють весь зміст суспільних відносин та визначають форму їх прояву»⁵. У результаті такого розуміння сутності принципів увага звертається на соціальну природу принципів, які походять від політичної, економічної, моральної, ідеологічної, культурної сфер життя.

У свою чергу О. Ф. Скакун визначає поняття принципів у якості сукупності основних вимог до певного процесу (явища, предмету), котрі віддзеркалюють їх сутність⁶. Розкриваючи форму прояву принципів, в юридичній літературі проводять виокремлення їх двох видів, що мають власне сутнісне розуміння та характеристику. Зокрема, в літературі наголошується на тому, що принципи виявляються у вигляді: принципів-норм, що являють собою систему принципів, які мають правовий характер закріплення; принципи, що прямо не зафіксовані, але розроблені та обґрунтовані на методологічному та теоретико-науковому рівнях⁷.

Окрім того, в юридичній літературі вченими зазначається, що «в юриспруденції принципи за своїм значенням націлені на встановлення тенденцій та перспективності розвитку не лише права, а і суспільства, і держави⁸. У свою чергу В. О. Котюк використовує поняття «правові принципи», розуміючи під ним головні ідеї, які виражають основні вимоги до системи права тієї чи іншої держави. Нехтування правовими принципами створює загрозу виникнення протиріч та колізій в системі права⁹.

У своїх наукових працях В. І. Червонюк звертає увагу на те, що юридична відповідальність має подвійну сутність, що надає змогу розкрити її у широкому та у вузькому значенні:

1) у широкому (філософському) значенні поняття юридичної відповідальності визначається як ставлення особи до суспільства і до держави, до інших осіб з точки зору виконання нею певних обов'язків по відношенню до суспільства, держави або інших осіб;

2) у вузькому (спеціально-юридичному) значенні юридична відповідальність інтерпретується як реакція держави на скоєне правопорушення.

Підбиваючи зазначений подвійний характер сутності юридичної відповідальності, вчений наголошує на тому, що юридична відповідальність являє собою обов'язок особи пережити певні позбавлення державно-владного характеру, що передбачені законом за скоєне правопорушення. При чому юридична відповідальність характеризується і рядом ознак:

– по-перше, юридична відповідальність пов'язана із державно-владним примусом, оскільки вона передбачає виникнення відносин правоохоронного характеру, в якому зобов'язана сторона – правопорушник, вимушений підкоритися вимогам уповноваженої особи державі в особі компетентних органів держави або посадових осіб;

– по-друге, юридична відповідальність пов'язана із певними позбавленнями, які правопорушник повинен пережити. Це є об'єктивна властивість юридичної відповідальності, оскільки ці позбавлення настають як відповідна реакція держави на шкоду, що заподіяна правопорушником суспільству або окремій особі. Негативні наслідки можуть бути особистого характеру або майнового;

– по-третє, юридична відповідальність настає лише за скоєне правопорушення, при чому правопорушення є основою настання юридичної відповідальності;

– по-четверте, юридична відповідальність виникає не лише у випадку порушення правових норм, але і застосовується у суворій відповідності з ними, тобто застосування юридичної відповідальності до правопорушника можливе лише за умови дотримання певного процедурно-процесуального порядку, що встановлений законом¹⁰.

Аналізуючи зазначені погляди вченого, можливо підсумувати те, що юридична відповідальність є різновидом відповідальності соціальної, застосовується уповноваженими суб'єктами за скоєне правопорушення у юридично закріпленому процедурно-процесуальному порядку. При чому, сутність юридичної відповідальності має подвійну природу, оскільки, з однієї сторони, збігається із характеристикою загальної соціальної відповідальності, а з іншого боку – відображає особливості її юридико-процесуального характеру.

Трансформуючи зазначені погляди на площину принципів юридичної відповідальності можливо наголосити на тому, що принципові засади юридичної відповідальності: по-перше, виявляються у державно-владному походженні юридичної відповідальності, що виключає можливість застосування заходів юридичної відповідальності у приватному порядку; по-друге, юридична відповідальність завжди має негативний характер впливу на правопорушників; по-третє, юридична відповідальність застосовується виключно за умови скоєння правопорушення (порушення норми права); по-четверте, юридична відповідальність застосовується в порядку передбаченому законом, тобто має правовий характер настання.

Підсумовуючи зазначене, можливо зробити висновок про те, що принципи юридичної відповідальності визначаються:

1) як вихідні засади та ідеї функціонування та реалізації юридичної відповідальності (функціональний аспект принципів юридичної відповідальності);

2) як умови притягнення правопорушників до юридичної відповідальності (засадничий аспект принципів юридичної відповідальності);

3) як критерії розвитку та вдосконалення інституту юридичної відповідальності (перспективний аспект юридичної відповідальності);

4) як основні засади, що мають прямий характер дії, та застосовуються з метою недопущення порушення законності та справедливості в процесі притягнення осіб до юридичної відповідальності (ціннісний аспект юридичної відповідальності).

Таким чином, підсумовуючи розуміння феноменологічних засад принципів в юриспруденції та трансформуючи їх на розуміння сутності і змісту принципів юридичної відповідальності, можливо наголосити на тому, що принципи:

– по-перше, відображають сутність та зміст юридичної відповідальності;

– по-друге, являють собою вихідні ідеї та засади, на яких повинна засновуватись юридична відповідальність;

– по-третє, відображають перспективи та тенденції розвитку юридичної відповідальності;

– по-четверте, характеризують рівень розбудови та досконалості юридичної відповідальності як засобу державно-владного впливу на суспільство та громадян;

– по-п'яте, забезпечують єдині підходи та ефективність реалізації юридичної відповідальності.

Усвідомлюючи важливість встановлення понятійного значення принципів юридичної відповідальності, насамперед, необхідно виокремити ознаки принципів юридичної відповідальності, що надасть змогу обґрунтувати авторське визначення поняття «принципи юридичної відповідальності». На нашу думку, характерними ознаками принципів юридичної відповідальності є наступні: а) являє собою систему ідей, положень, основних засад функціонування юридичної відповідальності; б) відображають рівень розвитку наукового та світоглядного розуміння природи та характеру юридичної відповідальності; в) характеризують порядок та умови реалізації юридичної відповідальності; г) забезпечують розвиток юридичної відповідальності як засобу державно-владного, примусового впливу на життєдіяльність суспільства та окремих суб'єктів; д) виявляються у системі положень, які мають як правове закріплення, так і можуть існувати на науковому догматичному рівні; є) впливають на рівень правопорядку та законності у суспільстві.

З огляду на зазначені ознаки принципів юридичної відповідальності, на нашу думку, можливо виокремити поняття «принципів юридичної відповідальності». Принципи юридичної відповідальності – це система ідей, положень, основних засад функціонування юридичної відповідальності, що відображають рівень розвитку наукового та світоглядного розуміння природи та характеру юридичної відповідальності, характеризують порядок та умови реалізації юридичної відповідальності, забезпечують розвиток юридичної відповідальності як засобу державно-владного, примусового впливу на життєдіяльність суспільства та окремих суб'єктів.

Аналізуючи вищезазначені погляди вчених щодо принципів юридичної відповідальності, можливо підсумувати:

- по-перше, на сьогодні відсутня однаковість у поглядах вчених-юристів щодо розуміння змісту та видів принципів юридичної відповідальності;
- по-друге, існуючі погляди вчених щодо феноменології принципів юридичної відповідальності мають досить різновекторний непослідовний характер висвітлення та аналізу;
- по-третє, принципи юридичної відповідальності мають принципове значення для забезпечення єдиних засад формування інституту юридичної відповідальності та його реалізації;
- по-четверте, на сьогодні доцільно узагальнити погляди вчених щодо розуміння сутності та видів принципів юридичної відповідальності та класифікувати їх за різними критеріями, що надасть змогу комплексно уявити їх сутність та зміст, а з іншого боку, надасть змогу практично забезпечити їх формування та функціонування.

¹ *Енгибарян Р. В., Краснов Ю. К.* Теория государства и права: Учебное пособие. – М.: Юристъ, 1999. – 272 с. – С. 174.

² *Фатхутдінова О. В.* Теоретико-правові проблеми юридичного процесу: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – К., 2000. – 217 с. – С. 9.

³ *Колодій А. М.* Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): Дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02. – К., 1998. – 391 с. – С. 118.

⁴ *Колодій А. М.* Там само. – С. 96; *Томкіна О.* Принцип гласності процедури прийняття правових актів Кабінету Міністрів України // *Право України.* – 2004. – № 9. – С. 121.

⁵ *Мицкевич А. В.* Акты высших органов Советского государства. Юридическая природа нормативных актов высших органов государственной власти и управления СССР. – М.: Юрид. лит., 1967. – 175 с. – С. 114.

⁶ *Скакун О. Ф.* Теория государства и права: Учебник. – Х.: Консум, Университет внутренних дел, 2000. – 704 с. – С. 319-320.

⁷ *Лившиц Р. З., Никитинский В. И.* Принципы советского трудового права // *Советское государство и право.* – 1974. – № 8. – С. 32.

⁸ *Лазарев В. В.* Пробелы в праве и пути их устранения. – М.: Юрид. лит., 1974. – 184 с. – С. 80.

⁹ *Котюк В. О.* Теория права: Курс лекцій: Навчальний посібник для юрид. фак. вузів. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с. – С. 31.

¹⁰ *Червонюк В. И.* Теория государства и права: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2006. – С. 565-566.

Резюме

У статті автором проведено дослідження питань поняття і сутності принципів юридичної відповідальності, обґрунтовано авторське визначення поняття «принципи юридичної відповідальності», виділені ознаки принципів юридичної відповідальності.

Ключові слова: юридична відповідальність, принципи юридичної відповідальності.

Резюме

В статье автором проведено исследование вопросов понятия и сущности принципов юридической ответственности, обосновано авторское определение понятия «принципы юридической ответственности», выделены признаки принципов юридической ответственности.

Ключевые слова: юридическая ответственность, принципы юридической ответственности.

Summary

In the article an author is conduct research of questions of concept and essence of principles of legal responsibility, author determination of concept «principles legal responsibility» is grounded, the signs of principles of legal responsibility are selected.

Key words: legal responsibility, principles legal responsibility.

Отримано 17.10.2010

В. В. ГОРЛЕНКО

Віктор Вікторович Горленко, аспірант Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

**ПОГЛЯДИ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
НА РЕФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

В українській філософії права проблему громадянського суспільства досліджувало багато філософів. Найбільш визначними у цій сфері є наукові праці видатної особистості – Михайла Драгоманова.

Слід зазначити, що згаданий вчений здійснював свою діяльність у бурхливі роки XIX століття, коли в Україні як ніколи гостро стояло питання побудови громадянського суспільства. Українську еліту позаминулого століття цікавили питання практичних можливостей здійснення реформування політичної системи України у напрямі її демократизації та спрямування, у першу чергу, на дотримання державою прав та інтересів людини. Після подій Української революції 1917-1921 років, в результаті яких у нашій країні була встановлена радянська влада, про розвиток філософських ідей громадянського суспільства довелося забути. Таким чином, українська філософська думка XX століття була позбавлена напрацювань у зазначеній сфері. Здійснювались лише окремі дослідження українськими філософами, які були змушені покинути межі Батьківщини і емігрувати на Захід.

Сьогодні українське суспільство стоїть перед такими ж проблемами, як і 100 років тому. Актуальність формування громадянського суспільства постало із новою силою. Проте, у зв'язку із багаторічною перервою в наукових дослідженнях, ми маємо звертатись до здобутків української філософії XIX століття. Тому дослідження творчої спадщини Михайла Драгоманова зараз є доволі актуальною, адже саме він запропонував шляхи здійснення реформ української політичної системи на основі принципів громадянського суспільства.

Метою цього дослідження є вивчення поглядів Михайла Драгоманова щодо можливих шляхів реалізації концепції громадянського суспільства та з'ясування найбільш прийняттого варіанту її впровадження в Україні.

Творчість Михайла Драгоманова досліджували такі відомі українські та зарубіжні вчені як: Т. Андрусак, А. Вендланд, Г. Волинко, Д. Дорошенко, Б. Кістяківський, С. Кравченко, І. Лисяк-Рудницький, І. Лосєв, П. Меріме, Т. Розова, Д. Чижевський, С. Ярмусь. У своїх працях, зазначені філософи торкалися творчості Михайла Драгоманова як і з точки зору теорії держави і права, так і з точки зору її філософського значення.

У філософії Михайла Драгоманова громадянське суспільство утворюється внаслідок еволюції людського розвитку, яка починалась від первісного роду і закінчилась утворенням політичної форми общини. Зазначений процес відбувся під впливом матеріального виробництва, яке в свою чергу зумовлене розумом сім'ї. Таким чином, філософ обґрунтовував можливість побудови громадянського суспільства тільки шляхом поступових перетворень. Тому, він вбачав основним завданням, яке стоїть перед українським народом, програмну перебудову політичного ладу тогочасної України.

Здійснення такої програмної перебудови мало відбуватися у контексті досягнення політичної свободи. Основними елементами такої свободи, за М. Драгомановим, є:

- права людини і громадянина;
- недоторканість тіла для принизливих покарань і смертної кари;
- недоторканість особи і житла для поліції без судової постанови;
- недоторканість приватних листів і телеграм;
- недоторканість національності у приватному і публічному житті;
- свобода вибору місця проживання і занять;
- релігійна свобода;
- свобода слова, друку і заяв зовнішніми знаками без порушення зовнішнього порядку і безпеки у населених місцях;
- свобода товариств і об'єднань;
- право цивільного і кримінального позову проти службових осіб і установ за незаконне порушення інтересів особи;